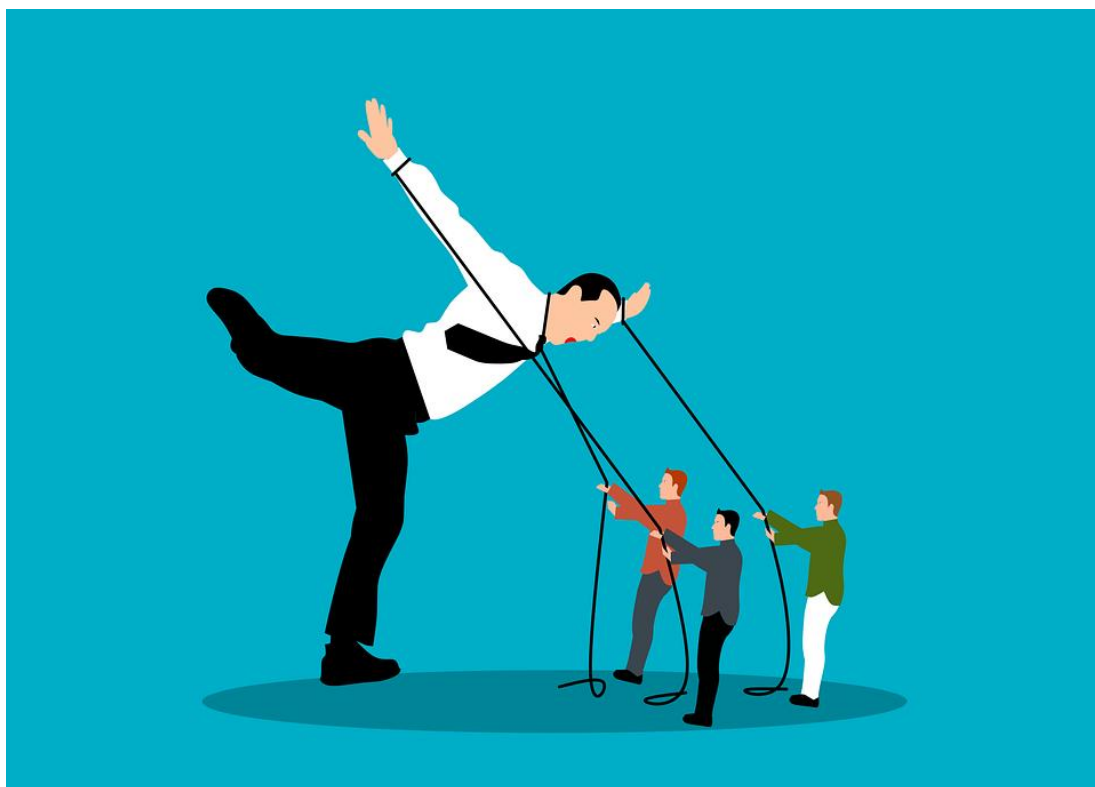

Csizmadia Ervin

Az autoritás alakváltozásai

*Hogyan volt része a tekintély a régi koroknak, és hogyan
része ma?*

Az alábbi írás középpontjában egy idejétmúlnak tűnő fogalom, a tekintély áll. Ez az a kifejezés, amelyről azt szokás gondolni, hogy erősen kötődik egy ideológiához, a konzervativizmushoz, és miután 1990-ben egy liberális forradalom söpört végig a világon, e forradalom jótékony hatása eredményeképpen végérvényesen eltűnt a politikából. Eltűnt, mert a szabadságot középpontba állító liberális demokráciákban a legkevésbé sincs szükség tekintélyre, sokkal inkább a szabad individuumok okos és önszabályozó társadalmára.

Mindezt akár készpénznek is vehetnénk, és megállapíthatnánk, hogy egy tekintély utáni korban vagyunk, amelyben a fogalom használata okafogyottá vált. Csakhogy éppen egy liberális politikatudós, Giovanni Sartori ír arról Demokrácia című könyvében, hogy a tekintély ahogy lehet rossz, úgy lehet jó is. Az előbbi a „tekintélyelvű tekintély”, az utóbbi pedig a „tiszteletre méltó” tekintély. Márpedig, ha létezik olyan variáns is, ami kiváltja a tiszteletet, akkor a tekintély szó egyáltalán nem idejétmúlt, s a feladat csakis az lehet, hogy meglegljük azt a tekintély-formát, ami kiválthatja belőlünk ezt a tiszteletet.

Ámde addig, amíg a mai kor tekintélyét próbáljuk meg azonosítani, még sok teendőnk van. Foglalkoznunk kell a tekintély régebbi formáival, és vizsgálatunk során fel kell állítanunk bizonyos kereteket. Szükséges ugyanis megfogalmazni azt, hogy milyen összefüggéseket látunk egy bizonyos társadalmi berendezkedés és egy bizonyos tekintélyforma elterjedése között. Kérdésünk tehát ebben a

dolgozatban végig az lesz, hogy vajon szükséges-e, és ha igen, milyen tekintély szükséges a társadalmak működéséhez. Nem fogok részletkérdésekbe bonyolódni, mert ebben az írásban nem a részleteken, hanem a nagy képen van a hangsúly. Ha pedig így nézzük, akkor a legdurvább általánosítással *premodern*, *modern* és *posztmodern* korszakról és az ezekben kirajzolódó tekintélyekről van szó.

A három korszak közös elemei

Természetesen megközelíthetnénk ezt a három civilizációs korszakot *különbségeiken* keresztül is. Mégsem ezt az utat választom, mert úgy vélem: van, ami felülírja a különbségeket, s ez az, hogy mindháromnak szüksége van valamiféle társadalmi egységre, amelyet – s ez kiinduló tézisem – a tekintély biztosít. A tekintély kétféle lehet: misztikus vagy racionális, s mindkettő feladata az, hogy biztosítsa a társadalom tagjainak alárendelődését. Később részletesebben is kitérek rá, de mondok egy példát. Amikor Alexis de Tocqueville arról ír *A demokrácia Amerikában* című könyvében, hogy az amerikaiak könnyen lemondanak jogaik egy részéről azért, hogy más jogaik viszont érvényesüljenek, ezzel valójában egy általános szabályt, egy már (látogatása idején) rég óta érvényesülő törvényszerűséget ír le. Szükségtelen, hogy ezt a szabályt mindenki egyformán elfogadja. A tendencia a lényeg, illetve annak kimondása, hogy ez feltehetőleg nem egy egyedi szabály vagy kivétel, hanem ez a normalitás.

S ugyanígy találhatunk ilyen szabályértékű normalításokat a predemodern és a posztmodern korban is.

Arról van tehát szó, hogy egyetlen életképes politikai-társadalmi rendszer sincs meg elméletileg jól megalapozott és a gyakorlatban kipróbált törvényszerűségek nélkül. A premodern civilizációtól kezdődően épp az a trend, hogy addig szétágazó, sok esetben anarchikus tendenciákat forrasztanak össze, szabálytalanságokból csinálnak szabályokat és ezek segítségével stabilizálják az egyes rendszereket. Hogy ez sokszor évszázadok alatt sikerül? Teljesen egyértelmű. Szűcs Jenő a Nyugat korai évszázadait vizsgálva éppen arról ír a *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* című híres esszéjében, hogy több száz év kellett ahhoz, hogy a régi római civilizáció romba dőlése után megtalálja a saját, immár alulról jövő hagyományait. Hogy ez milyen hagyomány volt kezdetben? Semmiképpen sem integráló hagyomány. Szűcs a kezdeti dezintegrációból vezeti le a későbbi nyugati civilizáció fölényét, és ha most nem is foglalkozunk azzal, hogy a fölény valóban itt kezdődik-e, de azt leszögezhetjük, hogy van köze a későbbi fölényhez annak, hogy egy dezintegrált régió integrálttá változik.

Természetesen a régebbi korok tekintély-teremtési folyamatait (mert ha nem is használom minden esetben ezt a szót, erre gondolok), ne a mai kor mintájára képzeljük. Ráadásul (hiszen ezzel kezdtem) a mai korban nem is nagyon látunk tekintélyteremtési folyamatokat. Illetve, ha látunk, megborsózik tőle a hátunk, és elfordulunk azoktól.

Látni fogjuk azonban, hogy nincs okunk borzongani, vagy legalábbis nem úgy, mint ha a tekintély ma ugyanazt jelentené, mint régen. Bár egyesek ma is szeretnek fejedelmeket, királyokat vizionálni a demokráciák egére (s ily módon borzongani), de a mai tekintélyeket csak kisebb részben kell itt, a személyi síkon kell keresnünk. De erről a meglepő tekintély-teremtődésről majd később.

Az említett három nagy korszak közös eleme tehát, hogy az egyes rendszer működéséhez alapvető erőforrás a tekintély. Csak akkor működnek ezek a rendszerek, ha van bennük ilyen (szellemi, kulturális, társadalmi, politikai stb.) erőforrás. Ha ilyen nincs, akkor a civilizáció folyamata be sem tud indulni, és nem beszélhetünk tekintélyi rendszerek egymásutánjáról. Mivel azonban az emberi együttélés alapfeltételéről van szó, az emberi társadalmak nem nélkülözhetik, hogy a társadalmi lét szabályozó elvét különféle tekintélyi formákon keresztül biztosítsák.

A premodern tekintély

Először a premodern tekintélyről, annak is a kereszténységben megtestesülő válfajáról essék szó. Természetesen kezdőpontom önkényes, hiszen a kereszténység előtti görög és részben római civilizáció (de az összes korabeli egyéb is) rendelkezett maga által létrehozott tekintélyekkel. Európai megközelítésben mégis a kereszténység az, amely számunkra itt most tárgyalandó. A kereszténység nagymértékben épít persze az előd-korszakokra, legfőképpen a görög vagy a római társadalom sajátos individualitás-

elvére, sőt ezeket fejleszti tovább. Ahhoz, hogy a középkori társadalmak életképesek és viszonylag stabilak legyenek, az egyenlőtlenség és az egyenlőség valamifajta egyensúlyára volt szükségük, és ezt tökéletesen megadta számukra a keresztény erkölcstan. Amely egyáltalán nem mondta, hogy a tényleges egyenlőség létrehozható ember és ember között, azonban azt nagyon is mondta, hogy a szimbolikus egyenlőség nagyon is létrehozható. Az istenhit voltaképpen a legfőbb összetartó erő és szabályozó elv, mert miközben az nem akarja és nem is tudja felülírni az egyes országokon belül tapasztalható osztály- és réteggülönbségeket, magatartási szabályokat ír elő és békítő módon istenben oldja fel a különbségeket.

Nem az az érdekes tehát, hogy ki micsoda, hanem az, hogy isten és a keresztény vallás mindenki számára lehetővé teszi, hogy kilépjen saját munkamegosztásbeli helyzetéből és felemelkedjen az isteni szintre, mégpedig a jézusi tanítás elfogadása által. Természetesen állandó a harc azért, hogy mi is pontosan a jézusi tanítás. Az egész középkor intézményesíti a tanítás szankcionálását, és az inkvizíció hatalmas számban küldte is máglyára a tanítással szembefordulókat vagy inkább azokat, akiket az inkvizítorok eretneknek véltek. De sem az inkvizíció körüli állandó viták, sem a vallásháborúk nem vezettek odáig, hogy a túlvilág, mint konszenzusképző tényező megkérdőjeleződött volna. Egészen az újkorig érvényben volt az a világkép, hogy a társadalmi kohéziót az egyéneknek követendő szabályokat adó istenhit teremti meg és tartja fenn. Ha igaza is van Ferrerónak, amikor azt írja, hogy az

egész történelem lázadások sorozata, akkor ezt azért úgy kell értenünk, hogy leverett lázadásoké is, és a történelem nagyobb részében az egyes rendszerek elég erősek ahhoz, hogy fenntartsák világnézet-adási monopóliumaikat. Ez pedig nagyfokú tekintélyt kölcsönöz nekik, sőt – ha már Ferrerót említettem – legitimitást is. A középkortól a modern korig terjedő időszakban az egyes királyságok és monarchiák – karöltve persze az egyház intézményrendszerrel – képesek arra, hogy társadalmukat kordában tartsák, sőt arra is, hogy a társadalom tagjainak szemében elfogadottak legyenek. Az elfogadottság azonban nem azt jelenti, hogy egy-egy tekintéllynél ne lehetne jobb tekintély.

A modern tekintély

A reneszánszsal induló modernitás lényegét éppen az adja, hogy jobb tekintélyt keres magának. Nem passzióból teszi ezt, hanem azért, mert évszázadok során a kereskedelem, az ipar, a hajózás, a civilizációk érintkezése olyan új belátásokat hozott előtérbe, amelyek mentén a társadalom belső rendjén és szabályrendszerén is változtatni kellett. A tudomány és a művészet is csatlakozik a már említett új vívmányokhoz, és az egész változásfolyam ott fut össze, hogy az individualizmus vallási formája már nem biztos, hogy a legadekvátabb tekintély. Fontos hangsúlyozni, hogy a protestantizmussal elinduló új tekintélykeresési korszak lényege nem valamiféle áttérési szándék az individuálisról a kollektív szabályozásra.

A nyugati fejlődés itt nagymértékben következetes saját magához, a maga antik eredetéhez. A protestantizmus kollektivitás igénye inkább Kelet-Közép-Európa némely vidékein bukkan elő, nem kis mértékben összekapcsolódva a külső erőternek a 15. századtól megjelenő fenyegetésével. A török hódításra kell gondolnunk, amely az újkorra való áttéréssel egy időben nagyjából el is döntötte, hogy míg Nyugat-Európa csak individualizmus-hagyományt vált, addig például Magyarországon a kereszténységnek egy kollektivistá értelmezése kerül előtérbe.

Az új individuális szabályrendszer azonban nem csak a vallás értelmezésén *belül*, hanem azon nagymértékben *túlmutatva* jelentik meg Nyugat-Európában. A modern kor ugyanis a reneszánsztól a francia forradalomig tartó időszakban azzal az újítással él, hogy az individualizmus keresztény normarendszerét világi átértékelésre bocsátja és ezt egy világi individualizmussal váltja fel. A tekintély fő forrása már nem az Isten, mint spirituális hatalom lesz, hanem a *törvény*, mint még mindig spirituális, de azért már világi hatalom.

Érdemes észrevennünk, hogy voltaképpen itt egy „korrekció” vagy továbbfejlesztési szándék érvényesül. Tovább fejleszteni és a haladás útjára terelni a társadalom kohézióját. Az isteni kohézió már bír erre vonatkozó garanciákkal, de a fejlődéshez való viszonya ambivalens. Ellenben a 17. századtól felépülő európai polgári államok már a *permanens* fejlődéssel szeretnék összhangba hozni a kohéziót. Itt tehát már nem csupán egy statikus állapotot kell menedzselni, hanem

egy állandóan változó szituációt. Hogyan lehet ezt sikerrel megtenni? Úgy, hogy a törvény segítségével biztosítják a társadalom összetartozását. Szabályokat adnak a társadalomnak, amelyek azonban már nagymértékben támaszkodnak az emberi cselekvések erejére. S ha a polgárok nem mindig szabálykövetők? Erre is van megoldás: az erények tana. Az individuumok számára voltaképp előírják, hogy saját javaikkal a közösség érdekében sáfárkodjanak.

Ily módon aztán megvalósul az a követelmény, amely a premodern korszakban még nem, hogy az individuum ne merüljön ki saját egoista céljainak követésében, hanem vagyonát, tudását, szellemi potenciáját forgassa be a társadalomba. Ez által pedig az egyén és a társadalom között megszűnik a történelem korábbi korszakaiban jellemző ellentét.

Ha innen nézzük: a modern korszakban a liberalizmus az az eszme, amely egyrészt a vallási individualizmust világiasítja; másrészt viszont új platformot nyit az egyéni és a társadalmi dimenzió összekapcsolására. E fontos fordulat kell ahhoz, hogy azután a liberalizmus összekapcsolódhasson olyan „kollektív” eszmével, mint a demokrácia, és olyan „kollektív” entitással, mint az állam. S ebből a kiinduló pozícióból érthető az is, hogy a szabadverseny liberalizmus hogyan mehet át olyan kolosszális változásokon, mint a 20. századi, Roosevelt-féle new deal és minden államelvű reform.

A kulcs mind a modernitás kezdetén, mint 20. századi variánsában az, hogy van egy – szinte természettörvény erejével bíró –

törvény, amely bevilágítja az emberi társadalmak útját. Ez pedig az, hogy a társadalmak irányítását ki kell vonni egyetlen ember vagy akár a nép fennhatósága alól, és az irányítás feladatkörét – hogy úgy mondjam – „objektiválni” kell. Nem szabad tehát rábízni hús-vér emberek kényére-kedvére a döntéseket, azaz: egyének nem válhatnak tekintélyekké. Annál inkább lehet tekintély például maga a törvény, amely bár eredendően emberi (s nem isteni) alkotás, de voltaképpen szinte isteni erővel, mindent felülíró autoritással bír. És azt mondhatjuk, hogy a liberalizmus autoritása a 20. század nagy részében ilyen erővel is bír. Egészen napjainkig a liberális világrend maga volt modern kor szinte misztikus eredetű világtekintélye.

A posztmodern tekintély

Elérkeztünk ahhoz a korhoz, amellyel kapcsolatban az elején jeleztem, hogy a legkevésbé sem szokás tekintélyről beszélni. Sartori maga is (mint azt az elején idéztem) csupán kissé homályosan tud a mai kor kapcsán „tiszteletre méltó” tekintélyről beszélni. Mi is hát itt a helyzet? Van-e akkor még manapság tekintély, vagy örökre kidobhatjuk ezt a fogalmat az ablakon?

Ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, be kell hoznom az eddigiekhez képest egy új szempontot, ami nem más, mint a tekintélyteremtő törekvések mögötti – nevezzük így – *szociológiai* dimenzió. Arra gondolok, hogy mind a premodern, mind a modern korszakban a tekintély forrása a társadalom felső rétegeihez kötődik.

Fel sem merül, hogy a társadalomban ki lehetne egyenlíteni a fent és a lent különbségét: a lent feladata, hogy magáévá tegye a fent létrehozott szellemi konstrukciókat.

A posztmodern korban feltűnő módon kezd megváltozni ez a szociológiai predetermináció. A változás már a 20. században – azaz még a modern korban – elkezdődik. A változás a liberalizmus említett továbbfejlődésével – liberális demokráciává válásával – indul, amelynek számunkra most a demokratikus része, a nép addig a politikából kirekesztett részének oda történő beáramlása az érdekes. A 20. század elején megjelenik hát a politikában a tömeg, de ez a tömeg még nagyon messze van attól, hogy a liberális demokráciát tömegdemokráciává alakítsa át.

Ez az átalakulás majd csak a 21. században kezdődik, illetve mélyül el. Napjainkban éljük meg valójában a liberális demokráciák tömegdemokráciákká alakulását. Ennek a folyamatnak most csak a témánk szempontjából releváns részét emelem ki, annak a tekintélyi tradíciónak a felszámolását, amely a klasszikus liberalizmus kezdetétől a törvény uralmában öltött testet. Természetesen nem arról van szó, hogy valakik szántszándékkal és programszerűen arra szövetkeznének, hogy felszámolják a liberális civilizáció e becses alapértékét. Sokkal inkább beszélhetünk arról, hogy a tömegdemokrácia magával hozott egy olyan új elemet, amelynek tömeges használata már nem tudja biztosítani a korábbi tekintélyi momentum érvényesülését.

A politikai „második”, virtuális szférájának megjelenése ez az új elem, mikor is az “offline” politikával egyenrangúvá emelkedik az “online” politika. Ennek az új kornak középponti eleme immár a digitalizáció, a politika napi interakcióinak átkerülése a digitális térbe. Ennek pedig alapvető következménye van a tekintélyviszonyokra is. A kezdő lépést ehhez a mai új helyzethez az adta, hogy a liberális világrend (“elitek uralma”) kiegészült a demokráciával, s innen a fejlődésben már nem csak az elitek számítanak, de az is, hogy *mind többen* részesüljenek a demokrácia által előállított javakból. Hogyan hat mindez a liberalizmusra? Egy tekintetben erősítik, egy másikban gyengítik azt. Erősítik, mert az, hogy “mind többen” részesüljenek a demokrácia jótéteményeiben, növeli a liberalizmus egyik fő komponensének, az individualizmusnak a szerepét. Másodszor viszont a tömegdemokrácia óhatatlan hígulást is jelent a klasszikus liberalizmus korához képest, és ez akár el is lehetetlenítheti a modern (törvények általi) tekintélyteremtés lehetőségét. Mivel pedig a posztmodern kor nagyfokú átalakulása miatt a társadalom nagy része nem csak hogy tömegdemokráciában, de egy virtuális politikai közegben is éli az életét, ők már semmiféle „tiszteletre méltó” elit-vezérelte kohézióteremtésre nem kaphatók. Nem azért nem, mert végképp kiveszett belőlük a tekintély iránti vágy (lássuk csak magyar példában Orbán Viktort mint „ős-tekintélyt” és Magyar Pétert, mint „új tekintélyt”). Ebben az új szituációban ezek már nem döntő tényezők, mert a döntő tényező az, hogy a tekintély előállítása már nem kis részben azok

kezébe csúszott át, akik e tömegdemokrácia elsőszámú hordozói (értsd: a mindennapi emberek kezébe).

Nem azt állítom, hogy *maga a nép* vált tekintéllyé, azt azonban igen, hogy egy eddig nem tapasztalt tekintélyforrás maga az a technológia, amely a politikai és társadalmi életet körülveszi, mi több: magába olvasztja. A premodern korban a Biblia, a modern korban az alkotmány volt a fő tekintélyforrás? Ma az a mágikus eszköz, amely mindenkinek a magántulajdona: az okostelefon és rajta a közösségi média.

A közösségi média különböző platformjairól áramló "gyorshírek" manapság hasonló autoritással bírnak, mint a régi idők spirituális avagy éppen materiális tekintélyforrásai. Nem állítom, hogy ez az "új tekintély" mindent maga alá gyűr és magába olvaszt, de azt igen, hogy nagyon sokan az ebből a forrásból származó álhíreknek éppen úgy hisznek, mint ha azok valóságosak lennének. Az "okostelefon-tekintély" vagy a "közösségi média, mint legfőbb tekintély" már ízig-vérig a tömegdemokrácia tekintélyforrása, szemben a pre- és a modern kor elitre méretezett tekintély-forrásaival. A Bibliát csak azok olvashatták, akik egyáltalán tudtak olvasni. (A régi időkben próbáltak persze "demokratizálni" is. Hogyan? Például freskókkal a templomok falán. Ezek kvázi képregényként funkcionáltak, pont azért, mert csak az elit tudott olvasni, de mindenkitől elvárták, hogy a Biblia szerint éljen). Az alkotmányok pedig csak azon emberek zsebében és táskájában kaptak helyet, akik politikailag érdeklődőek voltak.

A mai korszak fő tekintélyforrásai abból vezethetők le, hogy a nap minden percében velünk vannak, hozzánk kötődnek. Messzire vezetne (ezért most csak jelzem), hogy itt a *magántulajdonnak* egy nagyon speciális új formájáról van szó, és tudjuk, milyen sokat számított a történelem egy pontján, amikor embereknek magántulajdonuk lehetett. Mint ha hasonló volna ma is a helyzet. Ahogy persze annak idején, úgy ma sem a világ minden pontján jön létre polgárság. De a digitális eszközök segítségével az emberek jelentős része maga teheti magát információ-tulajdonossá. Ez pedig a 21. század körülményei között szinte egyenértékű a korabeli polgárosodással. Most elvben bárkiből válhat információ-magántulajdonos, ami egy nagyfokú forradalmi potenciál lehetőségét is magában hordozza. Ebben a fordulatban rejlik annak magyarázata is, hogy miért találják nehezen a fogást a hagyományos – mondhatni: ideologikus – pártok azon kihívóikon, akik e digitalizációs forradalmat tartják tekintélynek, nem pedig a hagyományos politikusokat.

A posztmodern utáni "szuper-tekintély"

Véleményem szerint itt tartunk ma. A „történelmi” tekintélyek visszaszorulnak. Ami helyettük van, az nem a „semmi tekintély”, hanem a minden egyes egyénhez szinte hozzá tapadó „virtuális magántulajdon”. Sem az isteni, sem a törvényi tekintély nem tölt be tehát meghatározó szerepet, miközben cseppet sem csillapult az emberek vágya valamiféle „korszerű” tekintély iránt.

Ezt pedig – nagyon úgy tűnik – saját *magukból* saját *maguknak* akarják megteremteni. Mágikus eszközökként, kultikus tárgyakként használják a mai kor eszközeit, s nem katekizmusokból, törvénykönyvekből, alkotmányokból, elitek nyújtotta információkból próbálják kiolvasni a nekik megfelelő életvezetési elveiket, hanem a tömegdemokrácia napi lüktetéséből.

Mivel pedig újabb kihívó, a mesterséges intelligencia is itt kopogtat, ezért csak annyit mondhatok zárásképpen, hogy a posztmodern "tekintélyek tekintélye" tán éppen ez utóbbi lesz. Meglehet, ez lesz az a „szuper-tekintély”, amelynek segítségével leválhatunk arról a bonyodalmas világról, amelyet először a premodern korban akartunk megismerni, aztán egészen a posztmodern korig vajúdtunk vele. Ha persze az MI lesz a végső tekintély, annak jó oldala is lesz: akkor mi boldogan hódolhatunk magánpasszióinknak (ahogy Marx utópiája mondja: halászhatunk, madarászhatunk), s nem kell, hogy furdaljon a lelkiismeret, amiért többé nem akarjuk megváltani a világot.